

Шкляєва Н. В.

Луцький національний технічний університет

Николюк Т. В.

Луцький національний технічний університет

ДИТЯЧИЙ ІГРОВИЙ ФОЛЬКЛОР ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ ТА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНИ

У статті охарактеризовано періоди виникнення дитячого ігрового фольклору.

Прокласифіковано основні типи ігор Західного Полісся та західної частини Волині. Визначено ознаки ігрових дитячих текстів та мету ігор.

Виявлено, що у найдавніших іграх-хороводах імітуються давні трудові дії, а розподіл учасників пісні-гри, що має дві частини, можна пояснити історичними та культурними чинниками.

З'ясовано, що початком дитячих текстів-ігор завжди були лічилки – маленькі вірші з ритмікою і римуванням; вони допомагали призначати рольові функції учасникам ігор або розподіляти їх на групи. Читаються лічилки, зазвичай, речитативом. Авторами таких творів є діти. Переважно в лічилках до ігор вживаються числівники, вони визначають порядок гри.

Встановлено, що в ігрових творах співалися дражнилки – невеликі пісні, складені дітьми для того, щоб викликати необхідну реакцію в супротивника. У них немає логіки, немає структури вірша, характерна притимітивність складу, зрублілі слова. Все це вказує на те, що авторами дражнілок є діти, які деколи вигадують лексику, не задумуючись над змістом дражнілок. Поряд із дражнилками активно використовувалися в ігрових текстах смішилки – невеличкі пісні або діалоги, метою яких є розсмішити гравців.

З'ясовано, що забавлянки, або утішки, потішки, чукалки – невеликі пісні чи вірші гумористично-жартівливого змісту, що супроводжуються відповідними рухами. В забавлянці імітована послідовність виконання різноманітних трудових дій, пов'язаних з домашнім господарством: рубання дров, носіння води, розпалювання печі, приготування каші.

Визначено: поширеним типом гри на Західному Поліссі та західній частині Волині були ігри-доганялки. Драматизовані ігри теж часто використовувалися у культурному обігу дітей регіону. У них розігрувалася будь-яка дія, що супроводжувалась діалогом, піснею.

Встановлено, що обрядові та звичаєві ігри Західного Полісся та західної частини Волині передають типові події з життя людей. Колись такі ігри проводилися у певні пори року, в дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів.

Виявлено рухливі ігри, у яких обмежений словесний текст.

Ключові слова: ігри, фольклор, заклички, драматизовані ігри, обрядові та звичаєві ігри, ігри-доганялки, забавлянки.

Постановка проблеми. Дитячий фольклор – сукупність текстів усної народної творчості, які функціонують у дитячому середовищі та виконуються для дітей. Метою ігрового фольклору є ознайомити дитину з відомостями про довкілля, суспільні відносини з допомогою мови ігор, лічилок, скоромовок, загадок, забавлянок, потішок. Дитячий фольклор – велика жанрова система. Зрозуміти його неповторний світ можна у єдності образів, мотивів, сюжетів. Дослідники зауважували, що головні ознаки дитячих ігрових текстів – відображення реаль-

ного життя, переплетіння правди й фантазії, гра у слова.

Дитячий фольклор мало вивчений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувати дитячий фольклор починають із XIX ст. У цей період з'являється праця «Игры крестьянских детей в Купянском уезде» П. Іванова (1889), що і зараз вважається найкращим зібранням українських народних ігор, а збірка цього ж автора дитячого фольклору Харківщини («Этнографическое обозрение», 1897, № 1) – робота, де вперше подано цей жанр повністю.

Сучасні дослідження народних ігор – це праці О. Твердохліб, В. Михайленка, С. Шарафутдінової, В. Хом'якової, В. Старкова.

Сучасні фольклористи ділять дитячий фольклор на такі частини: різновиди фольклору, створені дорослими дітям (колискові, забавлянки, небиліці, скоромовки); тексти, що з'явилися у дитячому фольклорі завдяки «дорослій» фольклористиці (казки про тварин, героїко-фантастичні, соціально-побутові казки, пісні, загадки, прислів'я, приказки); власне дитячий фольклор, складений лише дітьми (ігрові пісні, лічилки, жарти) [1, с. 5].

Н. Василенко робить таку класифікацію ігрових творів: твори з ігровими діями; твори, що виконуються незалежно від ігрових дій і приваблюють дітей передусім своїм змістом [1, с. 10].

Залежно від умов побутування, дитячий фольклор ділиться на ігровий та неігровий. Г.В. Довженко розділила українські фольклорні ігрові тексти на такі види: 1) ігри, де організуючим началом є пісня; 2) ігри, де таким началом є діалог, який у поєднанні з рухами сприяє створенню розвинутої динамічної дії; 3) ігри, де є невеликий діалог, приспівочка або пісенька, які слабо пов'язані з самою дією [2, с. 5].

Незважаючи на те, що дитячий український ігровий фольклор досліджувався, чимало питань залишилось поза увагою науковців. Зокрема, регіональні особливості народних ігор Західного Полісся та західної частини Волині.

Мета статті – дослідити особливості дитячого ігрового фольклору Західного Полісся та західної частини Волині.

Виклад основного матеріалу. У структурі дитячої гри Західного Полісся та західної частини Волині є забавлянки, хороводи, танці, віршовані історії, що не закінчуються, рухливі ігри. В ігрових текстах наявні ігрові пісні, в основі яких – найтипівші рухи. Розповсюджені в творах такі дитячі пісні, як «Караван», «А ми просо сіяли», «Мак», «Подоляночка».

У найдавніших хороводах («Ой ми просо сіяли») імітуються давні трудові дії, а розподіл учасників такої пісні-гри на дві частини можна пояснити історичними та культурними чинниками: у давні часи у танках-хороводах брали участь представники багатьох родів. «Хоро» розшифровується як коло, подібне до сонця. Ось зразок ігрового тексту «Подоляночка»: «Діти беруться за руки і стають у коло. Вибирають Подоляночку. Діти співають, а Подоляночка робить усе, про що вони співають: «Десь тут була подоляночка, Десь тут була,

молодесенька. Тут вона стала, До землі припала, Личка не вмивала, Бо води не мала. Ой, встань, устань, Подоляночко, Умий личко, як у скляночку. Візьмися в бочки, За свої скочки, Та піди до Раю, Бери ту, що скраю». Подоляночка вибирає когось із кола і стає на її місце» [15].

У народних іграх, як бачимо на прикладі «Подоляночки», граються хороводи, ігри-танці, пісні до таких ігор. У грі «Бобер» зразком такої пісні є текст персонажа – Бобра: «Щоб грати в цю гру, потрібно добре бігати і гарненько ховатися. Бо того, кого виберуть за Бобра, має сховатися так, щоб його не відразу хорти знайшли. Потрібно ще й Мисливця вибрати – щоб він пустив Хортів, щоб шукали. А за Хортів будуть усі, крім Бобра і Мисливця. Спершу Бобер ховається в кущах, а Мисливець ставить хортів спинами до тих кущів і пильнує, щоб Хорти не бачили, куди Бобер сховається. Коли Бобра вже не видно, Мисливець починає співати: «Ой ти, старий Бобре, Заховайся добре, Бо я Хорти маю, На поля пускаю!». І так співає два рази, а на другий тоді гукає: «Хорти з лісу!». Хорти повертаються і біжать шукати бобра. Коли Бобра спіймано, гру починають спочатку, вибравши іншого Мисливця та Бобра» [13].

Початком дитячих текстів-ігор завжди були лічилки – маленькі вірші з ритмікою і римуванням; вони допомагали призначати рольові функції учасникам ігор або розподіляти їх на групи. Читаються лічилки, зазвичай, речитативом. Авторами таких творів є діти. «Ми з дітьми малими часто грали в «Теремок», хованки у лісі. Ми там довго блукали, ховалися за кущами смородини. В нас була лічилка. Один ставав спиною до всіх і починав рахувати, поки всі сховаються. Кого першого знайде, той і буде наступний рахувати» [4]. Або: «Найпоширеніший варіант «Квача», в якому ведучий «квачить» учасників безпосередньо рукою, а вони можуть тільки втікати від нього. Обирається ведучий – «Квач» (із допомогою лічилки). Обраний «Квач» починає лічити голосно: «Раз, два, три!», а на лік «три» біжить за іншими учасниками, намагаючись доторкнутися до одного з них рукою («поквачити»). Якщо це вдається, то «Квачем» стає той, до кого доторкнулись. Він голосно оголошує: «Я – «Квач»!» І тільки після цього він може бігти і «поквачувати» [15].

Переважно в лічилках до ігор вживаються числівники, вони визначають деякий порядок гри. Ось як використовується лічилка до текстури «Схованки»: «На початку гри всі збираються разом. Потім ведучий, ставши лицем до стіни, голосно лічить до 100. Інші у цей час ховаються.

Долічивши до 100, ведучий йде шукати шлях. Іноді перед цим потрібно було сказати: «раз-два-три-чотири-п'ять, я йду шукать. Побачивши того, хто сховався, він повинен першим добігти до місця, звідки лічив і торкнутися рукою до стіни, вимовивши домовлені слова. Кожен, хто сховався, кого знайшли першим, шукає тепер усіх. Ховатися за спиною або поруч ведучого не можна» [8].

У ігрових творах співалися дражнилки – маленькі пісеньки, складені дітьми для того, щоб стимулювати певну реакцію в супротивника. У цих творах немає логіки, немає структури вірша, характерна притимитивність складу, згублені слова. Все це вказує на те, що авторами дражнілок є діти, які деколи вигадують лексику, не задумуючись над змістом дражнілок: «Діти вибирають Матір і Вовка. Всі інші – Гуси. Мати жене гусей пасти і кличе: – Гуси, гуси, додому. – Чого? – Вовк за лісом. – Що він робить? – Гуси скубе. – Які? – Сірі, білі, волохаті. Тікайте, Гуси, всі до хати! Тоді Гуси біжать усі до хати, а Вовк перебігає їм дорогу і пробує когось зловити» [15].

Поряд із дражнилками активно використовувалися в ігрових текстах смішилки – невеличкі пісні або діалоги, метою яких є розсмішити гравців. Ось зразок смішилки до тексту «Бочка сміху»: «Ця гра для дітей і молоді, які хочуть повеселитися. Грають 5–10 людей. Вибирають ведучого, а інші загадують по одному слову. Потім ведучий кожному задає одне питання. Той, кому поставили питання, має відповісти на нього словом, що придумав його раніше. Виходить так: Ведучий: – яка найдорожча річ в усьому світі для тебе? Гравець 1: – шкарпетки. Ведучий: – замість зубів тобі вчора вставили... Гравець 2: – ковбасу... Коли всі дадуть відповіді на питання ведучого, вибирається найсміливіша відповідь. І той, хто її сказав, стає ведучим. Гра продовжується» [10].

Забавлянки або утішки, потішки, чукалки – невеликі пісні чи віршики гумористично-жартівливого змісту, що супроводжуються відповідними рухами. Забавлянка – це і гра, і дія, і пісня. Ось приклад забавлянки до тексту гри «Пень»: «Грає 5 гравців. Треба знати, що таке квадрат. Потрібно позначити квадрат на землі. Чотири гравці стають по кутках, на гострих різках квадрата. А п'ятий гравець – посередині. Він починає. Підстрибує на обох ногах і приказує: Пень, пень, дай конопель, Трошки горошку, Олії ложку! За останнім словом усі четверо спішать помінятися місцями. Звичайно ж, кожний міняється з тим, хто до нього ближче, щоб п'ятий не побачив. А він старається захопити чиєсь місце, як тільки воно звільниться.

Коли йому це вдається, то на середину виходить той, хто не встиг перескочити. Так грають, поки не втомляться» [8]. У забавлянці представлено послідовність виконання різноманітних трудових дій, пов'язаних з домашнім господарством: рубання дров, носіння води, розпалювання печі, приготування каші. У забавлянці до тексту гри «Пень» – це змішування конопель, трошки горошку, олії ложка для приготування страви. Такі ігрові твори покликані спрямовувати дитину до працелюбності, спонукають людину до активної дії.

Поширеним типом гри на Західному Поліссі та західній частині Волині були ігри-доганялки, як-от, «Панас». Ускладненим типом гри-пастки є «Третій лишній».

Драматизовані ігри теж часто використовувалися у культурному обігу дітей регіону. У них розігрувалася будь-яка дія, що супроводжувалась діалогом, піснею, наприклад, гра «Бекар»: «У всіх палки, там нас душ 7–8 назбираєца. Ставлять палку в писк і одного ставлять, як сторожа, коло теї палки, а тоді всі кидають свої палки, щоб збити того кийка, що стоїть в писку. Як ми збили, то в нас наших кийків нема, бо покидали, а стоїмо ми там за метрув 20–30, і нам треба бігти ти кийки забирати, кажде свого кия бере, і той сторож має тею палкою, що в писку стояла, зачепити когось, кого зачепить, той стее сторожом. І так знов усее теє по кругу» [14]. Або гра «Пекар»: «Знадобляться дві різні по довжині палиці, коротша заточується з одного боку і кладеться на землю таким чином, щоб заточений кінець не торкався землі. Гравець ударом палиці більшого розміру по тій, що на землі, підіймає її у повітря, намагаючись балансувати певний час. Перемогу отримує той, хто протримав палицю у повітрі найдовше з усіх» [8]. До цього виду відносять й усі ігри з хустинками (наприклад, народна дитяча гра «Платочок»).

Драматичні ігри-дії розігравалися й у таких ігрових творах, як «Лапта», «Вогня», «Кльоцкі». «Лапта» виглядає так: «Є дві команди. Одна команда стоїть на краю поля, а друга – на середині поля. Ті, хто стоять на краю поля, кидають м'яч чим далі і біжать на іншу сторону поля, а ті, що стоять посередині, мають зловити м'яч, не дати перебігти на іншу сторону протилежній команді» [11].

Сюжет рольової театралізованої гри-вистави «Свиня» полягає в розподілі ролей між гравцями – пастух, гравці, свиня. Розподіляються ролі і в театралізованій гри-інсценуванні «Казино». Театралізованими виставами-діями можна назвати твори «Гуси» та «Бобер». У грі «Гуси» «Діти вибирають

Матір і Вовка. Всі інші – Гуси. Мати жене гусей пасти і кличе: – Гуси, гуси, додому. – Чого? – Вовк за лісом. – Що він робить? – Гуси скубе. – Які? – Сірі, білі, волохаті. Тікайте, Гуси, всі до хати! Тоді Гуси біжать всі до хати, а Вовк перебігає їм дорогу і пробує когось зловити» [15].

Обрядові та звичасві ігри Західного Полісся та західної частини Волині передають типові події з життя людей. Колись такі ігри проводилися у певні пори року, в дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магічними звертаннями-закличками до сил природи, птахів. Серед ігор цієї групи – «Кривий танець», «Горішок», «Подоланочка» та ін. Зимові забави – це ігри, в які можна було грати лише взимку.

Серед ігор регіону можна виділити рухливі, у яких обмежений словесний текст. До них належать, передусім, усі види піжмурок, хованки, «Войнушки». У таких іграх відображались події Другої світової війни.

Ідея боротьби добри зі злом реалізована в загальновідомій грі «Козаки-Розбійники». До цього ж типу, ігор, що мають історичне значення, належала й забава «Ножик»: «Сідали в коло по чотири-п'ять людей. Один гравець мав кинути ножика, щоб він застромився в землю і так п'ять разів. Якщо в гравця вийшло так, то він починає наступний раз, але вже двома пальцями. Якщо ж ніж не застромився, то гру продовжує хтось інший.»

Є ряд ігор із допоміжними інструментами, як-от м'яч, палка, камінці: «Ми грали в м'яча всі гуртом, бо колись на нашій вулиці завжди було багато дітей. Гра складалася з десяти кроків. Спочатку просто потрібно було кинути м'яча в стіну (ми завжди кидали в стіну хати) десять разів, потім за спиною – дев'ять, через голову – вісім, далі не пам'ятаю... Одного разу ми грали і вибили шибку в вікні. Ой, тоді вже бабця і сварилася...» [5].

В окрему групу можна віднести ігри, у яких відображаються трудові процеси та побут народу. Основна функція забав цієї групи – виховання національної самосвідомості. У них знайшли своє відображення трудові процеси українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство тощо).

Тексти ігор, що передають поступову зміну трудових процесів, можна простежити в іграх із назвами «Кремушки» або «Камінчики», у яких підкидали камінці. Прикладом трудової діяльності у грі (спорудження будинків, хаток, «доми-

ків») є ігри, спрямовані на наслідування маленькими дітьми будівництва власного будинку: «Малювали на піску домік з віконцями. Знаходили камінчик або скельце, ставили на початку доміка і кидали скельце. Починаючи з першого віконця, стрибали на одній нозі до скельця, піднімали його і на одній нозі повертались назад. Потім кидали в друге віконце – і так далі, поки не стратить. Не можна було ставати на лінію другою ногою. Перемагав той, хто перший доходив до останнього віконця» [7]. Такими іграми можна назвати і будівництво власного примітивного житла. Так, у грі «Курені» робили з березових гілок курені і гралися там.

Є ігри, у яких імітуються процеси ведення народного господарства. Наприклад, у народній грі, поширеній на Волині й Поліссі «В Бика» або «Бик», описано процес випасання та вигодовування поширеної в регіоні тварини.

В дитячому народному ігровому фольклорі Західного Полісся та західної частини Волині можна виділити ігри-забави та ігри-атракціони. Ці ігри носять естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, метання м'ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами, ігри комічного характеру. Сюди ж можна віднести гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладкому стовбуру, ліплення снігової баби тощо. До таких ігор належать «Резиночки», «Резинки», «Вибивало». «М'яч», «Квач з м'ячем», «Чіка», «Сало». Виконувалися вони за такими правилами: «У грі беруть участь від трьох гравців. Два гравці стають один навпроти одного і розтягують резинку, третій скаче через цю резинку. Спочатку резинка розтягується по щиколотки, потім – по коліна, потім – по стегна. Третій гравець виконує стрибки: від одинички – до десятки, переплутуючи резинку і вистрибуючи з неї. Гравець виконує вправи: якщо без помилок, то переходить на іншу висоту. Якщо помилився, то стає на місце гравця, що тримає резинку. Перемагає той, хто візьме вищу висоту» [6].

Висновки. Отже, у найдавніших хороводах імітуються давні трудові дії, а розподіл учасників пісні-гри, що має дві частини, можна пояснити історичними та культурними чинниками. Початком дитячих текстів-ігор завжди були лічилки. Читалися лічилки, зазвичай, речитативом. В ігрових творах співалися дражнилки, смішилки.

В забавлянці імітована послідовність виконання різноманітних трудових дій, пов'язаних

з домашнім господарством: рубання дров, носіння води, розпалювання печі, приготування каші.

Крім того, поширеним типом гри на Західному Поліссі та західній частині Волині були ігри-доганялки і драматизовані ігри.

Обрядові та звичаєві ігри Західного Полісся та західної частини Волині передають типові події з життя людей. Колись такі ігри про-

дилися у певні пори року, в дні календарних свят і супроводжувалися обрядовими піснями (колядками, щедрівками, веснянками, гаївками тощо) та хороводами. Деякі з них починалися магичними звертаннями-закличками до сил природи, птахів.

Поширені на Західному Поліссі та західній частині Волині і рухливі ігри, ігри з інструментами.

Список літератури:

1. Василенко Н, Іваннікова Л. Народна творчість та етнографія. 2008. № 3. С. 112–116.
2. Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / Упоряд. Г. В. Довженок. Київ: Наукова думка, 1984. 471 с.
3. Українська дитяча література: Хрестоматія / Упоряд.: П.В. Вовк, В.С. Савенко. К.: Вища школа, 1976. С 3–37.
4. Записала А. Батура від Лісовик Віри у селі Старі Червища Любешівського району Волинської області.
5. Записала Н. Бродович від Шемшей Ганни, 1947 р.н, у селі Несвіч Луцького району.
6. Записав М. Вальчук від Ніни Сахан, 1957 р.н. у селі Боратин Луцького району Волинської області.
7. Записала С. Данилевич від Романюка Івана Олексійовича, 1938 р.н. у селі Шкроби Старовижівського району Волинської області.
8. Записала Д. Жадан від Поліщука Анатолія Миколайовича, 1951 р.н. у м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського району Волинської області
9. Записала С. Данилевич від Ромаха Анастасії Олексіївни, 1946 р.н. у селі Шкроби Старовижівського району Волинської області.
10. Записав О. Карась від Лейбик Ганни, 1946 р.н., у м. Луцьк.
11. Записала Н. Никитюк від Денисюк Валентини Степанівни, 1946 р.н. у селі Туропин Турійського району Волинської області.
12. Записав О. Струнець від Надії Музики, 1929 р.н. у селі Лахвачі Любешівського району Волинської області.
13. Записав Б. Федорчук від Лесоньці Ніни, 1962 р.н. у м. Луцьк.
14. Записано від О. Федчук Федосіївни, 1941р.н. у селі Рудка Володимирецького району Рівненської області.
15. Записала Д. Яковлева від Жогової Ганни Петрівни, 1944 р.н. у м. Луцьк.

Skliieva N. V., Nykoliuk T. V. CHILDREN'S GAME FOLKLORE OF THE WESTERN POLISSIA AND THE WESTERN PART OF VOLYN REGION

The period of occurrence of children's game folklore is described in the article.

The main types of games of Western Polissia and the western part of Volyn are classified. The features of children's game texts and the purpose of games are determined.

It is found that in the most ancient dances-games, ancient labor actions are imitated, and the distribution of the participants of the song-dance, which has two parts, can be explained by historical and cultural factors.

It is found that the beginning of children's game texts are always counters – small poems with rhythm and rhyme; they help to assign role functions to the participants of the games or to divide them into groups. Counts are usually pronounced in recitative. The authors of such works are children. Numerals are mostly used in counters for games, they determine the order of the game.

It is established that in the game works, teasers are sung – small songs composed by children in order to cause the necessary reaction in the opponent. They have no logic, no structure of the poem, the characteristic primitiveness of the composition, rough words. All this indicates that the authors of the teasing are children who sometimes invent vocabulary without thinking about the content of the teasing. Along with teasing, funny songs are actively used in game texts – small songs or dialogues, the purpose of which is to make players laugh.

It is found out that amuse-songs, or calm-songs, knockings are small songs or poems with a humorous content, accompanied by appropriate movements. The entertainment simulates the sequence of performing various labor actions related to the household: chopping firewood, carrying water, lighting the stove, cooking porridge.

It is determined: a common type of game in Western Polissia and the western part of Volyn is catch-up games. Dramatized games is also often used in the cultural habits of children in the region. They play out any action accompanied by a dialogue or a song.

It is been established that ritual and customary games of Western Polissia and the western part of Volyn convey typical events from people's lives. Once upon a time, such games are held at certain times of the year; on the days of calendar holidays and are accompanied by ritual songs (carols, shedrivkas, freckles, groves, etc.) and dances. Some of them begin with magical appeals to the forces of nature and birds.

Motion games with limited verbal text are identified.

Key words: *games, folklore, calls, dramatized games, ritual and customary games, catch-up games, entertainment.*